

ΨΕΜΑ ΚΑΙ ΑΠΟΣΙΩΠΗΣΗ

Μπούρη Αγγελική-Ελένη

Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ

Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ζητήματα Φιλοσοφίας της Γλώσσας

Εαρινό εξάμηνο 2004-2005

Εισαγωγή

Το ψέμα είναι επικοινωνία με την πρόθεση από τη μεριά του ομιλητή να δημιουργήσει μια ψευδή πεποίθηση στον ακροατή. Η αποσιώπηση είναι η σκόπιμη απόκρυψη πληροφοριών, όπου κάποιος αποφεύγει τελείως και με κάθε τρόπο να μιλήσει για κάτι. Στην εργασία που ακολουθεί θα ασχοληθώ με το ψέμα, την αποσιώπηση και τη μεταξύ τους σχέση.

Στην πρώτη ενότητα, θα δώσω έναν αρχικό ορισμό του ψέματος. Στη δεύτερη ενότητα θα εξετάσω το αν το ψέμα αποτελεί ελλεικτική ή απολεικτική πράξη, σύμφωνα με τα κριτήρια του Austin (1975: 123-131). Στην τρίτη ενότητα, θα διακρίνω διάφορους τρόπους με τους οποίους επιτυγχάνεται το ψέμα και στην τέταρτη ενότητα θα εξετάσω τη σχέση του ψέματος με την αποσιώπηση.

1. Ορισμός του ψέματος

Ένας απλός ορισμός του ψέματος είναι ο (1), που βασίζεται στην προσέγγιση του Flakenberg (1982: 75) και του Meibauer (2005: 3-4)

(1) Ψέμα

ο Α ψεύδεται σε χρόνο t

αν και μόνο αν (1α) ο Α ισχυρίζεται p σε χρόνο t απευθυνόμενος στον Β

(1β) ο Α παρουσιάζει το p ως αληθές

(1γ) ο Α πιστεύει ενεργά σε χρόνο t ότι όχι p .

(1δ) ο Α έχει την πρόθεση να πιστέψει ο Β ότι p

Το «πιστεύει ενεργά» χρησιμοποιείται γιατί ο ορισμός αναφέρεται περισσότερο στο τι πιστεύει ο Α και λιγότερο στο τι γνωρίζει (Meibauer, 2005: 5). Ως εκ τούτου, ο Α εκφέροντας p έχει την πρόθεση να εξαπατήσει το συνομιλητή του, δηλαδή να πει ψέματα. Βασικά στοιχεία για να διακρίνουμε λοιπόν το ψέμα είναι το τι πιστεύει ο ομιλητής και το αν έχει την πρόθεση να εξαπατήσει. Επίσης, θεωρείται ότι αν κάποιος δεν λέει ψέματα, λέει την αλήθεια – αν και υπάρχουν δύο εξαιρέσεις: πρώτον, ο Α δεν πιστεύει ούτε p ούτε $\neg p$, αλλά ισχυρίζεται ότι p . Δεύτερον, ο Α δεν μπορεί (fails to) να πιστέψει p , αλλά ισχυρίζεται ότι p (Meibauer, 2005: 4).

Ας εξετάσουμε σύμφωνα με τον ορισμό το παράδειγμα όπου ο Α, λ.χ., η Μαίρη, λέει στον Β:

(2) «Έχω καρδιοπάθεια». (Meibauer, 2005: 4).

Υπάρχουν οι εξής περιπτώσεις:

(α) Η Μαίρη πιστεύει σε χρόνο t ότι έχει καρδιοπάθεια, και πράγματι έχει. Η πρόταση (2) είναι αληθής και η Μαίρη δεν έχει πει ψέματα.

(β) Η Μαίρη πιστεύει σε χρόνο t ότι έχει καρδιοπάθεια, αλλά δεν έχει (άρα κάνει λάθος). Η πρόταση (2) είναι ψευδής, αλλά η Μαίρη δεν έχει πει ψέματα.

(γ) Η Μαίρη δεν πιστεύει σε χρόνο t ότι έχει καρδιοπάθεια, γνωρίζει ότι δεν έχει καρδιοπάθεια, και στην πραγματικότητα δεν έχει. Η πρόταση (2) είναι ψευδής, και η Μαίρη λέει ψέματα.

(δ) Η Μαίρη δεν πιστεύει σε χρόνο t ότι έχει καρδιοπάθεια, αλλά στην πραγματικότητα έχει (άρα κάνει λάθος). Η πρόταση (2) είναι αληθής, αλλά η Μαίρη ψεύδεται.

Βλέπουμε λοιπόν, ότι το ψέμα συνάγεται από το τι πιστεύει ο ομιλητής και όχι το τι γνωρίζει ως γεγονός. Ασχέτως με την τιμή αληθείας της p , ο ομιλητής ψεύδεται αν παρουσιάζει ως αληθές κάτι που πιστεύει ότι είναι ψευδές, ακόμα κι αν η κρίση του ως προς την p είναι λανθασμένη.

2. Είναι το ψέμα λεκτική πράξη;

Ο J. L. Austin (1975: 45-52) παρατηρεί παραλληλία στον τρόπο με τον οποίο οι δηλώσεις και οι λεκτικές πράξεις συνεπάγονται και υποδηλώνουν την αλήθεια (και το ψεύδος) άλλων εκφορών. Όσον αφορά την υποδήλωση, μπορεί να θεωρηθεί ότι όταν ισχυρίζομαι κάτι υποδηλώνω ότι το πιστεύω. Εάν το ισχυριστώ, αλλά δεν το πιστεύω, τότε ψεύδομαι. Ανάλογα, όταν λ.χ. συγχαίρω κάποιον, υποδηλώνω ότι θεωρώ ότι του αξίζουν συγχαρητήρια. Εάν τον συγχαρώ, αλλά δεν πιστεύω ότι το άξιζε, τότε είμαι ανειλικρινής και η πράξη μου είναι άστοχη. Όσον αφορά τη συνεπαγωγή, λέμε ότι αν η p συνεπάγεται την q , τότε $\neg q$ συνεπάγεται $\neg p$, αν και το αντίστροφο δεν ισχύει πάντοτε. Ανάλογα, όταν λ.χ. υπόσχομαι (και η χρήση της γλώσσας είναι «κανονική» και όχι «παρασυτική» βλ. Austin, 1975: 22), η πράξη μου συνεπάγεται ότι «οφείλω», ότι έχω την πρόθεση να τηρήσω την υπόσχεσή μου κλπ., αλλιώς είμαι ανειλικρινής και η πράξη μου είναι άστοχη.

Παρατηρείται λοιπόν παραλληλία μεταξύ της ανειλικρίνειας στην επιτέλεση λεκτικών πράξεων και του ψεύδους στις δηλώσεις. Η ανειλικρίνεια, παρότι δεν ακυρώνει τις λεκτικές πράξεις, τις καθιστά άστοχες γιατί (Γ.1.) αυτός που επικαλέστηκε τη διαδικασία δεν είχε τα αρμόζοντα αισθήματα ή/και τις αρμόζουσες σκέψεις ή προθέσεις, και την πρόθεση να συμπεριφερθεί ανάλογα στη συνέχεια και (Γ.2.) δεν συμπεριφέρθηκε ανάλογα στη συνέχεια (Austin, 1975: 39). Για παράδειγμα:

(3α) «Συγχαρητήρια», όταν δεν το εννοώ.

(3β) «Σε συμβουλεύω να...», όταν δεν πιστεύω ότι αυτό που προτείνω είναι προς το συμφέρον σου.

(3γ) «Υπόσχομαι να...», όταν δεν έχω την πρόθεση να εκπληρώσω την υπόσχεσή μου.

Στο (3α) δεν υπάρχει το κατάλληλο αίσθημα, στο (3β) δεν υπάρχει η κατάλληλη σκέψη και στο (3γ) δεν υπάρχει η κατάλληλη πρόθεση. Οι πράξεις δεν είναι κούφιες, είναι όμως ανειλικρινείς και ως εκ τούτου άστοχες.

Το ψέμα, όμως, δεν αποτελεί ελλεκτική πράξη (δηλαδή, η εκφορά μου δεν έχει την *ισχύ* (force) ενός ψεύδους, αν κάτι τέτοιο μπορεί να ειπωθεί), αλλά μάλλον απολεκτική (δηλαδή η εκφορά μου χρησιμοποιείται για να πετύχει ένα συγκεκριμένο

αποτέλεσμα· στην προκειμένη περίπτωση, για να παραπλανήσει τον ακροατή μου και να τον κάνει να πιστέψει κάτι που θεωρώ ότι είναι ψευδές). Ένα πρώτο κριτήριο που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε είναι ότι οι ελλεικτικές πράξεις είναι συμβατικές ενώ οι απολεικτικές δεν είναι (Austin, 1975: 121). Είναι σαφές πώς το ψεύδος δεν μπορεί να επιτελείται με συμβατικά μέσα, γιατί αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, ο ακροατής θα το αναγνώριζε αμέσως ως τέτοιο και η εκφορά δεν θα επιτύγχανε το σκοπό της.

Αν χρησιμοποιήσουμε τα υπόλοιπα κριτήρια που δίνει ο Austin (1975: 123-131) για τη διάκριση των ελλεικτικών και των απολεικτικών πράξεων και υποθέσουμε ότι το ψέμα είναι ελλεικτική πράξη, έχουμε:

(4α) *In saying x I lied.

(4β) In saying x I was lying.

Ο Austin (1975: 126) υποστηρίζει ότι το (4α) δεν μπορεί να στέκει, εκτός εάν εννοώ ότι προσπαθούσα να πω ψέματα – αλλά τα ελλεικτικά ρήματα δεν ισοδυναμούν με το να προσπαθώ να κάνω κάτι το οποίο θα μπορούσε να εκφραστεί με ένα απολεικτικό ρήμα. Επίσης, αν το “lie” ήταν ελλεικτικό ρήμα, το (4β) θα σήμαινε ότι το “x” ήταν ένας συμβατικός τρόπος για να πω ψέματα, αλλά όπως είδαμε κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Το (4β) μπορεί να ισχύει μόνο εάν το “lie” είναι απολεικτικό ρήμα, γιατί χρησιμοποιείται με την έννοια ότι «In the process of saying x, I was lying» (Austin, 1975: 127-8). Με τη φράση αυτή δεν εξηγώ πώς είπα “x”, αλλά πώς είπα ψέματα, εξηγεί δηλαδή το αποτέλεσμα της εκφοράς μου και όχι την αιτία της.

Θεωρούμε ότι το “lie” είναι ελλεικτική πράξη και εξετάζουμε τις άλλες δύο περιπτώσεις που αναφέρει ο Austin (1975: 129):

(5α) By saying x I was lying.

(5β) By saying x I lied.

Στις δύο αυτές περιπτώσεις, το “by” χρησιμοποιείται με την έννοια του μέσου για την επίτευξη ενός στόχου. Το (5α) μπορεί να ισχύει αν εννοώ ότι χρησιμοποιώ λεικτικά μέσα για να κάνω κάτι αντί μη λεικτικά. Το αντικείμενο του “saying” θα πρέπει να βρίσκεται μέσα σε εισαγωγικά και αναφέρεται στη φατική (phatic) και όχι ρητική (rhetic) πράξη. Αντίθετα, το (5β) μπορεί να χρησιμοποιηθεί αναφορικά με τη ρητική πράξη, γιατί καταδεικνύει τον τρόπο ή τη μέθοδο που χρησιμοποίησα για να επιτύχω το αποτέλεσμα, στην προκειμένη περίπτωση “to lie.” Άρα, το “lie” είναι

απολεκτικό και όχι ελλεκτικό ρήμα (Austin, 1975: 130). Επίσης αν το “lie” ήταν ελλεκτικό ρήμα, τότε θα ίσχυε

(6) To say x was to lie.

Το (6) δεν μπορεί να ισχύει, γιατί δεν υπάρχει συμβατικός τρόπος να πει κανείς ψέματα και άρα η πρόταση (6) δεν είναι εναλλάξιμη με την πρόταση (5β).

Τέλος, αν το “lie” ήταν ελλεκτικό ρήμα, τότε θα μπορούσαμε να πούμε

(7) *I lie to you that...

γιατί τα ονόματα των ελλεκτικών πράξεων συμπίπτουν συνήθως με ρητά επιτελεστικά ρήματα. Όμως, το “lie” δεν είναι ρητό επιτελεστικό ρήμα. Αν πούμε κάτι τέτοιο, τότε ο σκοπός, δηλαδή το να πούμε ψέματα, δεν επιτυγχάνεται και επιπλέον διατρέχουμε τον κίνδυνο να δημιουργήσουμε ένα λογικό παράδοξο ή αυτό που θα πούμε να αποτελεί αντίφαση. Η συνθήκη (7) ισχύει μόνο εάν τη χρησιμοποιούμε υπονοώντας ότι ο ακροατής δεν θα το πιστέψει, άρα θα δεχτεί αυτό που του λέμε (βλ. παρακάτω, σ. 8-10).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι το ψεύδος δεν αποτελεί λεκτική πράξη με την ίδια έννοια που αποτελεί λεκτική πράξη η υπόσχεση.¹ Μπορεί να επιτευχθεί θεωρητικά με οποιαδήποτε εκφορά και δεν υπάρχουν συμβατικά μέσα για την επίτευξή του, αντίθετα με τις ελλεκτικές πράξεις που είναι συμβατικές. Παρότι είναι κάτι που μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω του λόγου,² εμπίπτει στην απολεκτική και όχι στην ελλεκτική χρήση του.

3. Πώς επιτυγχάνεται το ψέμα;

Βάσει του γενικού ορισμού, ψέμα μπορεί να θεωρηθεί κάθε πράξη που γίνεται μέσω (by) του λόγου με σκοπό την εξαπάτηση. Τέτοιες πράξεις εξαπάτησης είναι η προσποίηση ή η παραποίηση, η υποκριτική (acting), το έμμεσο ψεύδος (ή η ψευδής

¹ Είναι ρηματική (verbal) και όχι λεκτική (ομιλιακή - speech) πράξη.

² Βλ. το παράδειγμα του Καντ: «Μπορώ, για παράδειγμα, να θέλω να κάνω τους άλλους να πιστέψουν ότι φεύγω ταξίδι, και γι’ αυτό φτιάχνω τις βαλίτσες μου: οι άλλοι βγάζουν το συμπέρασμα που θέλω εγώ[...]». Παρότι τους έχω εξαπατήσει «δεν τους έχω πει ψέματα, γιατί δεν έχω δηλώσει ότι εκφράζω τη γνώμη μου» (*Lectures on Ethics*. Νέα Υόρκη: Harper & Row, 1963, σ. 226 [μετάφραση δική μου]).

υπονόηση [Meibauer, 2005]), ο υπαινιγμός, η αποσιώπηση, οι μισές αλήθειες, η χρήση λανθασμένων προϋποθέσεων, η εσκεμμένη αμφισημία, το να προσποιείται κανείς ότι λέει ψέματα, ότι υποκρίνεται ή ότι αστειεύεται (Vincent-Castelfranchi, 1981: 749-777). Η επίτευξη αυτών των πράξεων γίνεται μέσω παραβιάσεων της αρχής της συνεργασίας (Grice, 1975). Ο ομιλητής προσποιείται ότι είναι συνεργατικός, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι, και κατ' αυτό τον τρόπο οδηγεί το συνομιλητή του να πιστέψει κάτι που ο ομιλητής θεωρεί ψευδές.

Στις σελίδες που ακολουθούν θα ασχοληθούμε με την ψευδή υπονόηση και τη χρήση λανθασμένων προϋποθέσεων. Προτού προχωρήσουμε, όμως, θα πρέπει να αποκλείσουμε τις περιπτώσεις όπου υπάρχει η πρόθεση η εξαπάτηση να αναγνωριστεί ως τέτοια, όπως στην περίπτωση της υποκριτικής, της ειρωνείας, της υπερβολής, της λογοτεχνίας κλπ (Mann & Kreutel, 2004: 3). Στις περιπτώσεις αυτές, ο ομιλητής έχει την πρόθεση να αναγνωρίσει ο ακροατής την εξαπάτηση και να μην εκλάβει «σοβαρά» την εκφορά του (Chisholm, 1977: 151). Ο ομιλητής λοιπόν δεν ψεύδεται, γιατί δεν έχει την πρόθεση να πιστέψει ο ακροατής του αυτό που του λέει –άρα δεν καλύπτεται το κριτήριο (1δ) στον ορισμό (1)– και να πιστέψει ο ακροατής του ότι ο ομιλητής πιστεύει αυτό που λέει. Επίσης, πρέπει να διακρίνουμε τις περιπτώσεις όπου κάποιος εξαναγκάζεται να πει ψέματα, όπου υπάρχει πρόθεση για εξαπάτηση, αλλά όχι από την πλευρά του ομιλητή. Τέλος, θα πρέπει να αποκλείσουμε τις περιπτώσεις της νομικής εκπροσώπησης, της ευγένειας κλπ, οι οποίες δεν μπορεί να θεωρηθούν ότι εμπλέκουν εξαπάτηση, παρότι ο ομιλητής προσπαθεί να πείσει τον ακροατή του για κάτι το οποίο δεν πιστεύει.

3. 1. Συνεργασία και ανταγωνισμός

Ο Grice (1989: 26) θεωρεί ότι οι συνομιλητές έχουν «έναν κοινό στόχο ή σύνολο στόχων ή τουλάχιστον μια κατεύθυνση αμοιβαία αποδεκτή». Ο Attardo (1997a, 29-43), υποστηρίζει ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου, αν και η επικοινωνία είναι ανταγωνιστική, σε κάποιο επίπεδο υπάρχει συνεργασία, και εξετάζει οχτώ³ διαφορετικούς

³ (α) Συμμετρικοί στόχοι, ίδιες πληροφορίες, απροκάλυπτη κατάσταση. (β) Συμμετρικοί στόχοι, διαφορετικές πληροφορίες, απροκάλυπτη κατάσταση. (γ) Μη συμμετρικοί στόχοι, διαφορετικές πληροφορίες, απροκάλυπτη κατάσταση. (δ) Μη συμμετρικοί στόχοι, ίδιες πληροφορίες, απροκάλυπτη κατάσταση. (ε) Συμμετρικοί στόχοι, ίδιες πληροφορίες, συγκα-

συνδυασμούς τριών παραμέτρων: των στόχων, των πληροφοριών και της συγκάλυψης (convertness). Οι *στόχοι* των συνομιλητών μπορεί να είναι συμμετρικοί (οι συνομιλητές έχουν τον ίδιο στόχο) ή μη συμμετρικοί (οι συνομιλητές έχουν διαφορετικούς στόχους). Οι *πληροφορίες* τους μπορεί να είναι ίδιες ή διαφορετικές. Η φύση της συνομιλίας μπορεί να είναι *απροκάλυπτη* (overt) ή *συγκαλυμμένη* (covert) όσον αφορά την αμοιβαία γνώση των στόχων ή των πληροφοριών. Όπως θα δούμε παρακάτω, στην τελευταία αυτή περίπτωση έγκειται η αποσιώπηση.

Ο συνδυασμός που μας ενδιαφέρει είναι αυτός όπου οι στόχοι δεν είναι συμμετρικοί, οι πληροφορίες είναι διαφορετικές και η κατάσταση είναι συγκαλυμμένη. Το ψέμα αποτελεί πρότυπο παράδειγμα μη συνεργατικής επικοινωνίας (Attardo, 1997a: 42). Προκύπτει από την παραβίαση ή/και την εκμετάλλευση των αιτημάτων της αρχής της συνεργασίας, αλλά σε δύο διαφορετικά επίπεδα: ο ομιλητής είναι συνεργατικός όσον αφορά τη λεκτική (locutionary) συνεργασία (δηλαδή αυτή που είναι απαραίτητη για την κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση του προσδοκώμενου νοήματος), ενώ δεν είναι συνεργατικός όσον αφορά την απολεκτική (perlocutionary) συνεργασία (δηλαδή αυτή που βοηθά στην επίτευξη του στόχου του ομιλητή – για περαιτέρω ανάλυση, βλ. Attardo, 1997b). Αυτό συμβαίνει γιατί σκοπός του ομιλητή είναι να εξαπατήσει τον ακροατή του χωρίς να γίνει αντιληπτή η εξαπάτηση, ενώ ο ακροατής δεν μπορεί να έχει σκοπό να εξαπατηθεί – εκτός από τις περιπτώσεις που έχουμε ήδη αποικλείσει.

Μπορούμε να διατυπώσουμε τα αιτήματα της αρχής της συνεργασίας για το ψέμα κατά το πρότυπο αυτών του αστείου που διατυπώνει ο Attardo (όπως παραπέμπεται στο Mooney, 2004: 904):

(8) Ποσότητα: Δώσε όσες πληροφορίες είναι αναγκαίες για το *ψέμα*

Ποιότητα: Πες μόνο ό,τι είναι συμβατό με τον κόσμο του *ψέματος*

Συνάφεια: Πες μόνο ό,τι είναι σχετικό με το *ψέμα*

Τρόπος: Πες το *ψέμα* αποτελεσματικά

λυμμένη κατάσταση. (στ) Συμμετρικοί στόχοι, διαφορετικές πληροφορίες, συγκαλυμμένη κατάσταση. (ζ) Μη συμμετρικοί στόχοι, διαφορετικές πληροφορίες, συγκαλυμμένη κατάσταση. (η) Μη συμμετρικοί στόχοι, ίδιες πληροφορίες, συγκαλυμμένη κατάσταση (Attardo, 1997a, 29-31).

Όπως βλέπουμε, ο ομιλητής αποδέχεται την αρχή της συνεργασίας και υπονομεύει τα αιτήματα για να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Όμως, αντίθετα με το αστείο, όπου και ο ομιλητής και ο ακροατής γνωρίζουν και κατανοούν αυτή την υπονόμηση (Mooney, 2004: 904), στο ψέμα, όπως είδαμε παραπάνω, κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Στην περίπτωση του ψέματος, ο ακροατής πιστεύει ότι ο ομιλητής τηρεί την αρχή της συνεργασίας και τα συνομιλιακά αιτήματα, ενώ στην πραγματικότητα τα παραβιάζει. Αν η παραβίαση αυτή είναι επιτυχημένη, τότε είναι πολύ πιθανό ο ακροατής να παραπλανηθεί.

3.2. Ψευδής υπονόηση

Ο Grice υποστήριξε ότι υπάρχουν δύο είδη υπονοήσεων: η συμβατική (conventional) και η διαλογική (conversational). Εδώ μας ενδιαφέρει η διαλογική υπονόηση, η οποία ορίζεται ως εξής (Meibauer, 2005: 5 και Grice, 1975: 161):

(9) Διαλογική υπονόηση

ο A υπονοεί διαλογικά σε χρόνο t ότι q

αν και μόνο αν (11α) ο A εκφέρει p σε χρόνο t

(11β) ο A παρουσιάζει την q ως αληθή

(11β) ο A θεωρείται ότι τηρεί τα συνομιλιακά αιτήματα
ή την αρχή της συνεργασίας

(11γ) ο ακροατής μπορεί να εξάγει την q από την p

(11δ) η q μπορεί να ακυρωθεί.

Βάσει του ορισμού της διαλογικής υπονόησης, μπορούμε να επεκτείνουμε τον ορισμό του ψέματος στο (1) ως εξής (Meibauer, 2005: 10):

(10) Ψέμα

ο A είπε ψέματα σε χρόνο t εκφέροντας την πρόταση σ

αν και μόνο αν (10α) ισχύει ο ορισμός του ψέματος (1)

(10β) ή αν ο A υπονόησε διαλογικά ότι q, αλλά πίστευε
ενεργά ότι $\neg q$.

Ας εξετάσουμε το παράδειγμα που δίνει ο Meibauer (2005: 7):

(11) Ο καπετάνιος και ο υποπλοίαρχος

Ο καπετάνιος και ο υποπλοίαρχος τσακώνονται συνεχώς. Ο υποπλοίαρχος πίνει περισσότερο ρούμι απ' όσο πρέπει, και ο καπετάνιος έχει αποφασίσει να μην ανεχτεί άλλο αυτήν την κατάσταση. Όταν ο υποπλοίαρχος ξαναμεθά, ο καπετάνιος γράφει στο ημερολόγιο του πλοίου: *Σήμερα, 11 Οκτωβρίου, ο υποπλοίαρχος είναι μεθυσμένος*. Όταν ο υποπλοίαρχος το διαβάζει στην επόμενη βάρδια του, θυμώνει, μετά το σκέφτεται λίγο και γράφει στο ημερολόγιο: *Σήμερα, 14 Οκτωβρίου, ο καπετάνιος δεν είναι μεθυσμένος*.

Εξετάζουμε αν ο υποπλοίαρχος είπε ψέματα σε σχέση με τις p και q , όπου:

(11α) p = «Σήμερα, 14 Οκτωβρίου, ο καπετάνιος δεν είναι μεθυσμένος».

q = «Συνήθως, ο καπετάνιος είναι μεθυσμένος».

Θεωρώντας ότι το περιεχόμενο της p και το περιεχόμενο της q μπορούν να είναι αληθή ή ψευδή, έχουμε τέσσερις συνδυασμούς και τα εξής συμπεράσματα:

(12) Ψέμα στην ιστορία του καπετάνιου και του υποπλοίαρχου

Περίπτωση	p	q	ψέμα
(12α)	A	A	όχι
(12β)	A	Ψ	ναι _q
(12γ)	1. Ψ – λάθος	A	όχι
	2. Ψ – σωστό	A	ναι _p
(12δ)	1. Ψ – λάθος	Ψ	ναι _q
	2. Ψ – σωστό	Ψ	ναι _{q,p}

Παρόλα αυτά, βάσει του (10β), επειδή ο υποπλοίαρχος πιστεύει ότι $\neg q$, θα πρέπει να πούμε ότι ψεύδεται σε όλες τις περιπτώσεις, εφόσον θέλει να εξαπατήσει τον αναγνώστη σε σχέση με την q , και το επιτυγχάνει παραβιάζοντας το αίτημα της συνέπειας και της ποσότητας.

Με βάση ψευδή υπονοήματα, μπορεί να πει κάποιος ψέματα ακόμα κι αν λέει την αλήθεια, δηλαδή αν η p είναι αληθής και ο ομιλητής πιστεύει ότι p . Ας δούμε το παράδειγμα που δίνει ο Attardo (1997: 42)

(13) Η μητέρα λέει στα παιδιά της να μην κάνουν πάρτυ όταν θα λείπει. Τους τηλεφωνεί για να δει τι κάνουν, ενώ αυτά κάνουν πάρτυ.

Μητέρα: Τι κάνετε;

Γιος: Πάρτυ.

Μητέρα (δεν τον πιστεύει): Πολύ αστείο.

Από το παραπάνω παράδειγμα, εξετάζουμε το αν ο γιος είπε ψέματα σε σχέση με τις p και q , όπου:

(13α) $p = \text{«Κάνουμε πάρτυ»}$.

$q = \text{«Αστειεύομαι: δεν κάνουμε πάρτυ»}$.

(14) Ψέμα στη συνομιλία μητέρας-παιδιού.

Περίπτωση	p	q	ψέμα
(14α)	A	A	δ/ϵ
(14β)	A	Ψ	ναι_q
(14γ)	1. $\Psi - \text{λάθος}$	A	δ/ϵ
	2. $\Psi - \text{σωστό}$	A	ναι_p
(14δ)	1. $\Psi - \text{λάθος}$	Ψ	δ/ϵ
	2. $\Psi - \text{σωστό}$	Ψ	δ/ϵ

Οι περιπτώσεις (14α) και (14δ) δεν εφαρμόζονται γιατί η p και η q είναι αντιφατικές. Οι περιπτώσεις (14γ)1 και (14δ)1 δεν εφαρμόζονται γιατί ο γιος δεν μπορεί να κάνει λάθος σχετικά με την p . Η περίπτωση (14γ)2 είναι η περίπτωση όπου ο γιος πραγματικά αστειεύεται. Η περίπτωση (14β) είναι η περίπτωση όπου ο γιος λέει ψέματα, παραβιάζοντας τα αιτήματα της συνάφειας και της ποσότητας.

Όπως συνάγεται από τα παραπάνω, η ψευδής υπονόηση ισοδυναμεί με ψέμα. Άσχετα με την τιμή αληθείας της p , εάν ο ομιλητής ψεύδεται σε σχέση με το υπονόημά του, εξαπατά τον ακροατή του. Βάσει, λοιπόν, του αναθεωρημένου ορισμού, ο ομιλητής λέει ψέματα.

3.3. Ψευδής προϋπόθεση

Παρόμοια με την περίπτωση της ψευδούς υπονόησης είναι και η περίπτωση της ψευδούς προϋπόθεσης. Ας δούμε τον ορισμό της προϋπόθεσης:

(15) Προϋπόθεση

Ο A προϋποθέτει σε χρόνο t ότι s

αν και μόνο αν (15α) ο A εκφέρει p σε χρόνο t απευθυνόμενος στον B

(15β) η p προϋποθέτει την s

(15γ) η s εμμένει υπό άρνηση

Επίσης, έχουμε τον πίνακα τιμών αληθείας για την προϋπόθεση:

(16) Τιμές αληθείας για την προϋπόθεση

p	>>	s
A	→	A
Ψ	→	A
$A \vee \Psi$	←	A
?	←	Ψ

Οπότε ο ορισμός του ψεύδους γίνεται

(17) Ψέμα

Ο A είπε ψέματα σε χρόνο t εκφέροντας την πρόταση σ

αν και μόνο αν (16α) ισχύει ο ορισμός του ψέματος (1)

(16β) ή αν ο A προϋπέθεσε ότι s, αλλά πίστευε ενεργά ότι $\neg s$.

Ας εξετάσουμε καταρχάς το παράδειγμα μιας προϋπόθεσης οριστικής περιγραφής, όπου ο A λέει στον B:

(18) Ο βασιλιάς της Γαλλίας είναι καραφλός.

Όπου $s = \text{Η Γαλλία έχει βασιλιά,}$

και ο ομιλητής πιστεύει ότι $\neg s$.

Στην περίπτωση αυτή, όπως φαίνεται και από τον πίνακα τιμών αληθείας, δεν μπορούμε να αποφανθούμε σχετικά με την τιμή αληθείας της πρότασης (18), άρα δεν μπορούμε να πούμε αν ο ομιλητής ψεύδεται ή όχι σε σχέση με τη (19). Ο ομιλητής, όμως, εξαπατά τον ακροατή του σε σχέση με την s, του δημιουργεί δηλαδή μια ψευδή πεποίθηση σχετικά με την s. Ως εκ τούτου, ο ομιλητής ψεύδεται. Το ίδιο συμβαίνει και με άλλα είδη προϋποθέσεων (γεγονοτικές, λεξικές, συντακτικές, κλπ).

4. Αποσιώπηση

Ως αποσιώπηση μπορεί να οριστεί κάθε σκόπιμη αποφυγή να μιλήσει κανείς για κάτι, αποκρύπτοντας πληροφορίες. Όταν κάποιος αποσιωπά κάτι, οργανώνει έτσι τη στρατηγική του στο λόγο ώστε να μη χρειαστεί να αναφερθεί σε αυτό, είτε γιατί αυτό κρίνεται συμφέρον για τον ομιλητή είτε από τον ομιλητή για τον ακροατή του (Μοσχονάς, 1994: 706-707).

Για να το επιτύχει αυτό ο ομιλητής, συνήθως παραβιάζει συνομιλιακά αιτήματα, όπως αυτά της συνάφειας και της ποσότητας. Στην περίπτωση αυτή, η επικοινωνία είναι ανταγωνιστική. Οι στόχοι των συνομιλητών είναι μη συμμετρικοί, αφού ο ομιλητής αποσκοπεί στο να κρύψει κάτι ή να μην αναφερθεί σε κάτι και στην πλειονότητα των περιπτώσεων δεν μοιράζεται αυτό το στόχο με το συνομιλητή του. Επίσης, οι πληροφορίες τους μπορεί να είναι ίδιες ή διαφορετικές, αλλά η φύση της συνομιλίας τους είναι κατ' εξοχήν συγκαλυμμένη, αφού ο ένας εκ των δύο ομιλητών προσπαθεί να κρύψει κάτι από τον άλλο, είτε αυτό αφορά το στόχο της συνομιλίας είτε τις πληροφορίες που έχει.

Ήδη, παρατηρούμε πολλές ομοιότητες με το ψέμα: υπάρχει παραβίαση των συνομιλιακών αιτημάτων από τη μεριά του ομιλητή, ενώ αυτά ισχύουν από τη σκοπιά του ακροατή, υπάρχει ασυμμετρία στόχων, πληροφοριών (συνήθως) και συγκαλυμμένη φύση της επικοινωνίας. Και εδώ ο ομιλητής είναι συνεργατικός όσον αφορά τη λεκτική συνεργασία, ενώ δεν είναι συνεργατικός όσον αφορά την απολεκτική συνεργασία.

Ας εξετάσουμε το παράδειγμα:

- (19) Μη συμμετρικοί στόχοι, διαφορετικές πληροφορίες, συγκαλυμμένη κατάσταση.

Ο Α και ο Β συζητούν για ένα θέμα στο οποίο εμπλέκεται η πληροφορία χ

Ο Α γνωρίζει ότι χ

Ο Α γνωρίζει ότι ο Β δεν γνωρίζει χ , αλλά δεν το αποκαλύπτει στο Β

Ο Α αποσιωπά χ

Στην περίπτωση αυτή, επειδή ο Α επικοινωνεί με το Β με την πρόθεση να μην του αποκαλύψει τις πληροφορίες που έχει, παραβιάζοντας το αίτημα της ποσότητας και το αίτημα της συνάφειας. Ο Α, για να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα, δηλαδή να μην καταλάβει ο Β ότι του κρύβει πληροφορίες, παραβιάζει τα συνομιλιακά αιτήματα, ενώ ο συνομιλητής του δεν το ξέρει. Το παράδοξο σε αυτή τη συνομιλία είναι ότι τηρεί όλα τα προσχήματα της συνεργασίας (Μοσχονάς, ο.π.).

Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο Α, αποσιωπώντας το χ στο παράδειγμα (19), δημιουργεί ένα υπονόημα ότι $\neg\chi$ (ή και απουσία του χ). Σε αυτή την

περίπτωση, εφόσον ο Α οδηγεί σκόπιμα το Β να πιστέψει κάτι που θεωρεί ψευδές, σε επίπεδο υπονοημάτων, σύμφωνα με τον αναθεωρημένο ορισμό του ψεύδους (10), λέει ψέματα. Παρότι ο Α δεν λέει κάτι για να οδηγήσει το Β προς αυτή την κατεύθυνση (όπως απαιτεί ο ορισμός 1), έχει την πρόθεση να τον εξαπατήσει ως προς τις πληροφορίες που διαθέτει και το στόχο του (για παράδειγμα, μια συνομιλία γιατρού-ασθενούς, όπου ο γιατρός προσπαθεί να αποσιωπήσει τη σοβαρότητα της κατάστασης της υγείας του ασθενούς, χωρίς να πει ψέματα).

Βεβαίως, υπάρχουν και μορφές αποσιώπησης όπου κάτι τέτοιο δεν υποστηρίζεται, όπως στην περίπτωση όπου οι πληροφορίες δεν είναι συναφείς με το θέμα της συνομιλίας (παρότι μπορεί να ενδιαφέρουν τον ακροατή). Επίσης, στην περίπτωση όπου και οι δύο πλευρές έχουν τις ίδιες πληροφορίες και τον ίδιο στόχο, δηλαδή να μην αναφερθούν σε αυτές (άσχετα από το γιατί). Στις περιπτώσεις αυτές, ο ομιλητής δεν έχει σκοπό να εξαπατήσει τον ακροατή του, και ως εκ τούτου δεν λέει ψέματα ούτε σε επίπεδο υπονοημάτων.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η επικοινωνία που βασίζεται στην αποσιώπηση είναι τις περισσότερες φορές ανταγωνιστική. Ο ομιλητής παραβιάζει τα συνομιλιακά αιτήματα, ενώ ο ακροατής πιστεύει ότι ο ομιλητής τα τηρεί. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η αποσιώπηση μπορεί να χαρακτηριστεί ψεύδος, εάν ο ομιλητής πετυχαίνει να εξαπατήσει το συνομιλητή του ως προς τα υπονοήματα.

Συμπεράσματα

Στην εργασία αυτή ασχοληθήκαμε με το ψέμα και την αποσιώπηση. Αρχικά, ορίσαμε το ψέμα και είδαμε ότι συνάγεται από το τι πιστεύει ο ομιλητής και όχι από το τι γνωρίζει ως γεγονός. Επίσης είδαμε ότι ο ομιλητής ψεύδεται, ασχέτως με την τιμή αληθείας αυτού που λέει, αν παρουσιάζει ως αληθές κάτι που πιστεύει ότι είναι ψευδές, ακόμα κι αν η κρίση του ως προς αυτό είναι λανθασμένη.

Στη συνέχεια, υποστηρίξαμε ότι το ψέμα δεν αποτελεί ελλεκτική πράξη, αλλά απολεκτική. Με βάση τα κριτήρια του Austin, είδαμε ότι το ψεύδος δεν μπορεί να επιτελεστεί με συμβατικά μέσα και ότι μπορεί κανείς να πει ψέματα με οποιαδήποτε

εκφορά. Καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι το ψεύδος είναι ρηματική και όχι λεκτική πράξη και ότι εμπίπτει στην απολεκτική χρήση του λόγου.

Έπειτα, είδαμε ότι η επίτευξη του ψεύδους γίνεται με εκμετάλλευση της αρχής της συνεργασίας και των συνομιλιακών αιτημάτων. Ο ομιλητής προσποιείται ότι είναι συνεργατικός, και ο ακροατής συνεργάζεται μαζί του, εννοώντας ως αληθή αυτά που ομιλητής θέλει να παρουσιάσει ως τέτοια. Έτσι, ο ομιλητής καταφέρει να πείσει τον ακροατή για κάτι που θεωρεί ψευδές. Χαρακτηρίσαμε την επικοινωνία που περιλαμβάνει ψεύδος ανταγωνιστική, καθώς οι στόχοι των συνομιλητών δεν είναι συμμετρικοί, οι πληροφορίες είναι διαφορετικές και η κατάσταση είναι συγκαλυμμένη. Αφού αποκλείσαμε κάποιες πράξεις με σκοπό την εξαπάτηση στις οποίες υπάρχει η πρόθεση η εξαπάτηση να αναγνωριστεί ως τέτοια, και ως εκ τούτου δεν μπορούν να θεωρηθούν ψεύδος, εξετάσαμε την ψευδή υπονόηση και την ψευδή προϋπόθεση.

Με βάση τον ορισμό της διαλογικής υπονόησης, αναθεωρήσαμε τον ορισμό του ψέματος και περιλάβαμε σε αυτόν και τα ψευδή υπονοήματα. Είδαμε ότι, άσχετα με την τιμή αληθείας της p , εάν ο ομιλητής ψεύδεται σε σχέση με το υπονόημά του, εξαπατά τον ακροατή του. Ομοίως, περιλάβαμε στον ορισμό του ψεύδους την περίπτωση της ψευδούς προϋπόθεσης, και υποστηρίξαμε ότι αν ο ομιλητής εξαπατά τον ακροατή του σε σχέση με την προϋπόθεση, ψεύδεται.

Τέλος, εξετάσαμε την περίπτωση της αποσιώπησης. Είδαμε ότι για να αποσιωπήσει κάποιος κάτι, οργανώνει έτσι τη στρατηγική του στο λόγο ώστε να μη χρειαστεί να αναφερθεί σε αυτό. Επισημάναμε τις ομοιότητες με το ψέμα, όπως την παραβίαση των συνομιλιακών αιτημάτων από τη μεριά του ομιλητή, ενώ αυτά ισχύουν από τη σκοπιά του ακροατή, την ασυμμετρία των στόχων και των πληροφοριών (συνήθως), καθώς και τη συγκαλυμμένη φύση της επικοινωνίας. Καταλήξαμε στο ότι κάποιες μορφές αποσιώπησης μπορούν να θεωρηθούν ψεύδος, όταν ο ομιλητής με τη στρατηγική που ακολουθεί για να αποσιωπήσει κάτι οδηγεί σκόπιμα τον ακροατή του να πιστέψει κάτι που θεωρεί ψευδές σε επίπεδο υπονοημάτων.

Βιβλιογραφία

- Attardo, Salvatore (1997a). "Competition and Cooperation. Beyond Gricean Pragmatics". *Pragmatics & Cognition* 5(1): 21-50.
- Attardo, Salvatore (1997b). "Locutionary and Perlocutionary Cooperation": The Perlocutionary Cooperative Principle". *Journal of Pragmatics* 27: 753-779.
- Austin, J. L. (1975). *How to Do Things with Words*, Oxford: Oxford University Press.
- Chrisholm, Roderick M. (1977). "The Intent to Deceive." *The Journal of Philosophy*, LXXIV(3): 143-59.
- Falkenberg, Gabriel (1982). *Lügen. Grundzüge einer Theorie sprachlicher Täuschung*. Neimeyer, Tübingen.
- Grice P. (1975). "Logic and Conversation". Στο A. P. Martinich (επιμ.). *The philosophy of language*. Oxford: Oxford University Press, 156-167.
- Grice P. (1989). *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.
- Kant I. (1963). *Lectures on Ethics*. Νέα Υόρκη: Harper & Row.
- Mann William & Kreutel Jörn (2004). *Speech Acts and Recognition of Insincerity*. Ανακοίνωση σε συνέδριο. Προσβάσιμο στο: www.upf.edu/dtf/personal/enricvallduvi/cataog04/papers/09-mann-kreutel.pdf
- Meibauer, Jörg (2005). "Lying and falsely implicating". *Journal of Pragmatics*, υπό έκδοση. Προσβάσιμο: www.elsevier.com/locate/pragma/10.1016/j.pragma/2004.12.007.
- Mooney Annabelle (2004). "Co-operation, violations and making sense", *Journal of Pragmatics*, 36: 899-920.
- Vincent Jocelyne M., Castelfranchi, Cristiano (1981). "On the art of deception: how to lie while saying the truth." Στο Parret, Herman, Sbisà Marina, Verschueren, Jef (επιμ.), *Possibilities and Limitations of Pragmatics. Proceedings of the Conference on Pragmatics, Urbino, July 8-14, 1979*. Άμστερνταμ, John Benjamins, 749-777.
- Μοσχονάς Σπύρος (1994). «Ακροαματικοί ρόλοι και ακροατήρια», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 15, 698-709.
- Φιλιππάκη-Warburton Ειρήνη (1992). *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.